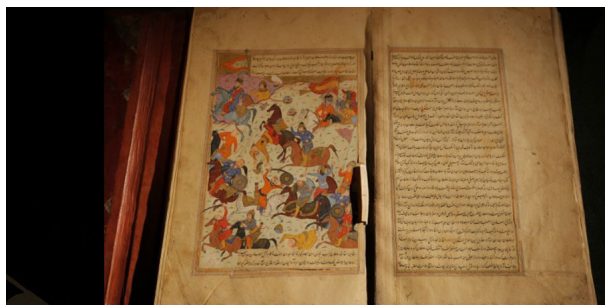

Марказий Осиёнинг XIV-XV аср, яъни Темур ва Темурийлар даврида яшаб ижод этган мохир тарихнавис, ёзма ёдгорликларнинг энг дастлабкиларидан бири — Амир Темур топшириги билан ёзилган. «Зафарнома» асарининг муаллифи Низомиддин Шомийдир. Низомиддин Шомий ҳаёти ва ижоди ҳақида ўз асарларидан баъзи бир кичик-кичик лавҳалардан ташқари Ўрта асрлар ёки ҳозирги замон манбаларида маълумотлар жуда кам. Тугилган йили номаълум. Унинг Шомий ёки Шанби Гозоний нисбаси асосида, у аслида Табриз чеккасидаги Шанби Гозон деб аталган мавзедан бўлган, деб тахмин қилинади. Мавлоно Низомиддин 1398 йилнинг август ойида Амир Темур аскарлари Бағдод шаҳрини забт этганликлари ҳақидаги воқеаларни қаламга олар экан, ўзи биринчи бўлиб шаҳардан чиққанлиги, ҳазрат Соҳибқирон билан учрашиб, суҳбатида бўлганлигини эслатиб ўтади («Зафарнома», Тауэр нашри, 1-жилд, Байрут, 1937 й., 139-бет.). Демак, у 1398 йили Бағдодда яшаган ва унинг Амир Темур билан биринчи учрашуви ана шу йили содир бўлган. Амир Темур билан иккинчи учрашуви эса «Зафарнома»нинг 1400 йил воқеалари баёнида учрайди. Ўша йили октябр ойида Амир Темур Шом (Сурия) чегарасида жойлашган Халаб шаҳрини қамал қилган. Муаллифнинг ёзишича у ўша вақтда Хижоз сафарига кетаётган экан, шаҳар муҳофазачилари ундан шубҳаланиб тўхтатганлар ва қалъа рўбарўсидаги бир бинога қамаб қўйганлар. Бу ердан у қалъанинг забт этилишини ўз қўзи билан кўрган (Ўша жой, 227-бет). Шу давр муаррихларидан бўлган Хофиз Абрунинг ёзишича, жангдан сўнг Жалол ус-Ислом номли бир амир Низомиддин Шомийни Амир Темур ҳузурига олиб келган, ҳазрат Соҳибқирон унга илтифотлар кўрғазиб, яхши қабул қилган («Зафарнома», Тауэр нашри, 2-жилд, Прага, 1956 й. 160-бет).

Жумладан, Хофиз Абру яна 1412 йил воқеаларини баён этар экан, Низомиддин Шомийни марҳум сифатида тилга олади (Ўша жой, 14-бет).

«Зафарнома»нинг ёзилиш тарихи ҳақида шуни таъкидлаш лозимки, Мавлоно Шомийнинг ўзи берган маълумотга кўра, хижрий 804 йили (1401 йил 11 августдан 1402 йил 1 август оралиги) Амир Темур уни ҳузурига чорлаб, ўз юришлари битилган йирик бир асар яратишга ундаган. Соҳибқирон ўша даврга қадар мунший ва котиблари тарафидан тузилган битиклар уни кониктирмаганлигини айтган. Ёзилажак асар бир томондан, авом халққа тушунарли, содда, равлон тилда ва айни пайтда маърифатли кишилар эътиборига ҳам лойик тарзда ёзилишини уқирган. Мавлоно Низомиддин бу масъулиятни ўз бўйнига

олган («Зафарнома», 1-жилд, 10-11-бетлар).

Табиийки, бу учрашувдан сўнг Низомиддин Шомий сарой тарихчиси сифатида Амир Темурнинг кейинги барча юришларида унга хамрохлик килган. 806 йил муҳаррам ойида (1403, июль-август) Грузиядаги Биртис калъаси забот этилишини ёзар экан, Низомиддин Шомий бу воқеани ўзи кузатганлигини айтади. Шомий юришлардан бирида ийди рамазон муносабати билан йигилган жамоага ваъз айтиб, сўнг ийд намозида пешнамозлик килган. Бу воқеани машҳур тарихнафис Шарафиддин Али Яздий шундай тавсифлаган: «Шу йил рамазон ийдини (806/1404) ҳазрат Соҳибкирон Оби-Оғлик ёқасида кутди. Замонанинг балогатли фузалоларидан бўлган ва ҳазрат Соҳибкироннинг эзгуликлари ва фахрли ишларидан бир канчасини баён калами билан ифодалаган Мавлоно Низомиддин Шанбий ийд хутбасининг кироатига ва намозига киришди» (Яздий, «Зафарнома», Тошкент, 1972, 449-6).

Тахминан, шу вақтда, ёхуд бир неча ҳафта кейин Мавлоно Низомиддин Соҳибкирон юришларини 1404 йил баҳоригача етказиб, асарни тамомлаган ва уни Озарбайжондан Самарқандга қайтиш тарадуддида бўлган Амир Темурга тақдим этган (Бундан кейинги — Темур вафотигача (феврал, 1405) кечган воқеалар, кейинроқ Хофизии Абру томонидан «Зайл» — (Илова) тарзида ёзилган.

Низомиддин Шомий «Зафарнома» асарини ёзиш учун қандай манбалардан фойдаланганлиги хусусида, афсуски, на ўзининг ва на замондошлари асарида учрайди. Лекин «Зафарнома» асарини тадқиқ этиш натижасида Шомий қуйидаги манбалардан фойдаланганлигини тахмин қилиш мумкин:

- а) Амир Темурнинг қотиблари назм, насрда форсий, туркий тилларида ёзган қундалиқлар ва битиқлар. Булар Низомиддин Шомий ва ундан кейинги муаллифлар даврида мавжуд бўлган бўлса ҳам, бизнинг даврларга етиб келмаган ёки ҳали топилганича йўқ;
 - б) муаллифнинг ўзи кейинги 2—3 йил давомида Амир Темур юришлари шохиди бўлган ва ёзиб олган воқеалар;
 - в) Амир Темурнинг Хиндистонга юриши билан боғлиқ воқеалар баён этилган Гиёсиддин Алининг «Амир Темурнинг Хиндистонга юриш қундалиги» асари.
- «Зафарнома» тарихий асар сифатида XIV-XV асрларда Темур ва Темурийлар ҳукмронлиги давридаги Марказий Осиё, Олтин Ўрдаҳонлиги, Озарбайжон, Эрон, Афғонистон, Ироқ, Сурия, Миср, Туркия ва бошқа мамлакатлар тарихига оид воқеаларни ўз ичига олган Асар муқаддимасида Амир Темур тарих саҳнасига чиққан 1360 йилга қадар Марказий Осиёда ҳукмронлик қилган чингизий ҳукмдорлар ҳақида қисқача маълумот берилган. Сўнгра Амир Темурнинг XIV асрнинг иккинчи ярми ва XV асрнинг бошида қилган юришларининг батафсил баёни келтирилган. Асар 1404 йил март ойида Амир Темурнинг Озарбайжонда Аррон Қаробогиди турганлигининг баёни билан қўйилган, унинг вафотигача, яъни, бир йилча вақт ичида содир бўлган воқеалар ёритилмай қолган.

Низомиддин Шомий асарида келтирилган воқеалар силсиласи кейинги тарихнавислар томонидан давом эттирилган. Жумладан, Темурийлар Шохруҳ Мирзонинг тарихнависи

Хофиз Аbru «Мажмуа» («Тўплам») асарини ёзар экан, Шомийнинг «Зафарнома»сидан ҳам фойдаланган ва воқеалар тизмасини Шохрух Мирзо хукмронлик қилиб турган 1420 йилгача давом эттирган. Кейинроқ, 1423 йили Шохрух Мирзонинг ўғли Бойсунгур Мирзо (вафоти — 1433) фармони билан Хофиз Аbru тўрт жилддан иборат «Мажмуа ут-тавориhi султония» («Султонга аталган тарихлар йигиндиси») деб аталган асарни ёзишга киришган ва уни 1427 йил воқеаларининг баёни билан тугатган.

Низомиддин Шомийнинг «Зафарнома» асари ўзида жамланган тарихий маълумотларнинг ишончлилиги билан XV-XVI асрларданок бошқа асарлар учун бош манбалардан бири бўлиб хизмат қилган. Шарафиддин Али Яздийнинг «Зафарнома», Абдураззоқ Самаркандийнинг «Матлаъи саъдайн ва мажмаъи баҳрайн» («Икки саодатли юлдузнинг чиқиши ва икки денгизнинг қўшилиш жойи»), Фасих Хавофийнинг «Мужмаи Фасихий», Муҳаммад Фазлуллох Мусавийнинг «Тарихи хайрот», Хотифийнинг назмда битилган «Темурнома», Мирхонднинг «Равзат ус-сафо» («Поклик боги»), Хондамирнинг «Ҳабиб ус-сияр» («Яхши хислатлар») ва бошқа бир қатор асарлар шулар жумласидандир. Уларнинг ҳар бирида илгариги асарлардаги воқеалар ҳар хил тахрирларда қайтарилиши билан бирга бошқаларида учрамайдиган воқеалар тафсилоти ҳам мавжуд.

Шомий «Зафарнома»сининг факат икки қўлёзма нусхасигина сақланиб қолган. Биринчиси, Амир Темурга тақдим этилган қўлёзмадан 1425 йилда қўчирилган нусхаси бўлиб, у Истамбулдаги «Нури Усмония» масжиди кутубхонасида, 3367-инвентар рақами остида мавжуд. Иккинчиси, муаллиф Амир Темурнинг набираси Мирзо Умар баҳодир ибн Мироншоҳ (вафоти — 1409)га тақдим этган қўлёзмадан 1434 йили қўчирилган нусха бўлиб, у Лондондаги Британия музейи кутубхонасида, 23980-инвентар рақами билан сақланади.

Таникли матншунос олим Феликс Тауэр мазкур қўлёзмалар ноқис бўлганлиги сабабли, уларни Хофиз Аbruнинг «Зубдат ут-тавориhi» асари билан солиштириб тадқиқ этиш асосида «Зафарнома»нинг икки жилддан иборат илмий-танқидий матнини нашр эттирган. Биринчи жиддига факат «Зафарнома» илмий-танқидий матни киритилган. Иккинчи жилдида эса нашрнинг сўзбошиси, қўшимчалар, нусхалардаги фарқлар берилган.

Асар кейинги вақтларда Шарқ ва Ғарб олимлари томонидан ўрганилиб, ундан қисқартирилган таржималар амалга оширилган. Жумладан, 1949 йили Анкарада Нежоти Луғол деган олим Ф. Тауэрнинг нашри асосида қисқартириб, турк тилида таржима қилган. Ундан ташқари, шарқшуносликка оид бир неча китобларда бу асардан терма таржималар эълон қилинди. Бу таржималар тўлиқ бўлмасида ноёб бўлиб қолган. Шунинг назарга олган ҳолда кейинги йилларда ЎзР ФА Абу Райҳон Беруний номи Шарқшунослик институтида «Зафарнома»нинг ўзбек тилига тўлиқ илмий-изоҳли таржимаси Хофиз Аbru «Илова»си билан бирга нашрга тайёрланди. Унга институтнинг со-бик клмий ходими, марҳум Юнусхон Ҳакимжоновнинг Ф. Тауэр нашри бўйича қилинган дастлабки қоралама таржимаси асос қилиб олинган.

А. Ўринбоев